

Anki Mattisson

Genusperspektiv på SAOB:s källor

The purpose of SAOB is partly to offer a true picture of today's Swedish language, and partly to show in what ways the language has developed since the 16'th century. In the preface of the first volume is written nothing about the choice of sources. Could the dictionary have been different today if people at the end of the 19'th century had planned not only for the entering of different genres into the dictionary, but had also considered the relationships between male and female sources? The planning of SAOB began in 1884, and at about the same time begun the debates that would lead to the liberation of women in the 1920's. The editors at the time made sure they covered the language of all different fields of work, including the typical female ones, such as house-keeping and child care. My purpose is to examine whether SAOB describes the language of both men and women or only the language of men. The results, however, are depressing. Female sources are all but invisible, even in the description of words used exclusively in female professions. This can be illustrated using diaries and letters written by women in the 18'th century, that constitutes an excessively small part of the material as compared to typically male sources. In comparison, the amount of written documents categorized as Warfare in the library constitute 5% of the source materials, and consists of more than a thousand works.

Inledning

SAOB:s uppgift är enligt förordet till första bandet dels att ge en trogen bild av det nu levande svenska riksspråket, dels att uppvisa hur språket utvecklats från reformationstiden. Ordbokens framställning ska vara historisk i vid mening. Hans Jonsson (1983:132ff.) kallade ordbokstypen "samtids-äldrespråksordböcker" och enligt Bo Svenséns (2004: 28) terminologi är SAOB en diakronisk samtidspråklig ordbok. I vardagslag säger vi att SAOB är en historisk ordbok.

I företalet till det första häftet av SAOB står ingenting om urval av källor men man säger sig vilja begränsa sig till det ordförråd som i högre grad kan (kunde) sägas vara gemensamt för ett betydande antal bildade svenskar från olika delar av landet. I ordbokens allra första skede verkar det som om man inte varit främmande för att ta med talat språk men att det blev en övermäktig uppgift är lätt att förstå. Att talspråket aldrig fick fäste bekräftas av Ekbo (1965:7): "det ordförråd som behandlas i ordboken är det svenska litteraturspråkets, skriftspråkets, ordförråd från 1521 fram till våra dagar". Han fortsätter: "ord som hör 1900-talet till

och som därför med större säkerhet kan bedömas till sin karaktär och bruklighet kan i högre grad sällas än ord från äldre skeden. Från informationssynpunkt är ju också de äldre orden oftare i behov av en förklaring än de yngre”. De excerperade skrifterna omfattar alla slag av litteratur, t.ex. vitterhet, lagar och förordningar, tänkeböcker och registratur, religiös litteratur, facklitteratur från olika områden, tidningar, brev och ett mycket omfattande material ur utgivna arkivalier (Ekbo 1965:4).

Flera tidigare redaktörer och ordbokschefer har behandlat SAOB:s källmaterial. Sture Hast (1983), redaktör mellan 1961 och 1991, har beskrivit både SAOB:s källor och den excerpering som bedrivits sedan 1884. Hans genomgång av perioden 1894 till 1924 då Theodor Hjelmqvist var chef för excerperingen är utomordentlig och omfattande (se vidare nedan). Lars Svensson, anställd först som redaktör (1971) och sedan som ordbokschef, talade vid den första nordiska lexikografikonferensen 1991 om SAOB:s material, och då i synnerhet om uppdelningen på genrer. Både Sture Hast (1983) och Lars Svensson (1992) behandlar också SAOB:s källor från urvalssynpunkt. Lars Svensson (1992:373) skriver att man i SAOB velat täcka så mycket som möjligt av svenskt språk, t.ex. olika stilsfärer och olika språk i språket. Enligt hans bedömning är 150 genrer och ämnesområden representerade i ordboken. Även C.-E. Lundbladh (1996:91 ff.), redaktör mellan 1989 och 2001, behandlar SAOB:s material utförligt i en uppsats där hans syfte är att försvara den historiska ordboken med dess etymologiska betydelsebeskrivning.

Syftet

I september förra året kom ett brev till SAOB:s redaktion. Brevskrivaren – en kvinna – ansåg att ordboken skulle vinna på att referera mer till kvinnliga författares texter. ”Det skulle bättre spegla språkets användning i tiden”, menade hon. En författare som nämndes i brevet var Emilie Flygare-Carlén (1807–92), känd för att plocka upp ord och uttryck som var i svang. Brevet är inte unikt. Den av henne efterlysta författaren råkar emellertid vara en av de mest citerade kvinnorna i SAOB (under namnet Carlén). Emilie Flygare-Carlén var mycket produktiv som författare och hennes författarperiod var avslutad när ordboksexcerperingen började. Det finns hittills ca 1600 publicerade citat i SAOB från hennes verk.

För ett antal år sedan skrev jag en liten uppsats om ordet *dänka* (Mattisson 1999). Ordet *dänka* betyder ungefär det samma som *stänka*

och används huvudsakligen i södra Sverige. Ordet används numera mestadels i betydelsen 'stänka tvätt (före strykning)'. *Dänka* finns inte med i SAOB trots att det i arkivmaterialet fanns tre belägg redan i början av 1900-talet och trots att det används och har använts i Skåne i samband med befuktning av hamburgerkött resp. tobaksblad. Redaktören som skulle ha skrivit ordet var naturligtvis man och han var från Värmland. Varför hade han då inte tagit med ordet? Var det för att han som värmlänning inte kände till ordet själv eller ansåg han att ordet användes i kontexter som inte hörde hemma i SAOB eller fanns det andra skäl? Det slog mig då att det kunde vara av intresse att försöka ta reda på vad det har betytt att ordboken planlagts av män och skrivits av män i hundra år. Den första kvinnliga redaktören kom till SAOB 1980, alltså när ordboksarbetet pågått i 96 år! Vid den tiden var det nog för sent för större förändringar.

Min utgångspunkt är lite tentativ: Kan man säga att SAOB beskriver både mäns och kvinnors språk under snart 500 år eller är det i huvudsak männens språk som behandlas? Frågan kan angripas på flera sätt. Man kan söka efter ord som är frekventa i kvinnospråk men som saknas i manligt språk för att se om sådana finns medtagna i ordboken, man kan undersöka källmaterialet utifrån ett mans- och kvinnoperspektiv eller man kan ta reda på vilka författare som citeras flitigast. Det går förmodligen inte att renodla något angreppssätt; man kommer under alla förhållanden in på ordförrådet sådant som det beskrivs. När jag säger tentativt så är det därför att jag inser att ämnet är stort nog för ett forskningsprojekt, och då ett tvärvetenskapligt projekt med språkvetare, litteraturvetare och lärdomshistoriker. Dessutom tycks frågan om vilket språk som faktiskt beskrivs i SAOB egentligen bara vidga sig. Kan man överhuvudtaget beskriva språket under en så lång period som 500 år i en enda ordbok? Och, om denna ordbok tar över hundra år att fullborda, vilket språk är det då som beskrivs och på vilket språk?

För tio år sedan kommenterade Ebba Hjort (1996) en artikel som handlade om könsbilden i *Den Danske Ordbog* (DDO). En intervjuad språkforskare hade i artikeln menat att DDO gav en överraskande traditionell bild av kvinnan och mannen. Hjort svarade att DDO är en deskriptiv ordbok som bygger på ett stort korpusmaterial, varifrån citaten hämtas. Slutklämmen löd (min övers.): "Den danska ordboken beskriver det språk, som avspeglar verkligheten; den skapar inte verkligheten och kan bara i ytterst ringa grad förbättra den; men den kan inte förringa den." SAOB är också en deskriptiv ordbok men till skillnad från DDO inte synkron. SAOB:s beskrivning täcker 500 år och av dem har en del av oss som arbetar har upplevt ca 50, andra bara drygt 30 år.

Eller med Hans Jonssons (1983:158) ord: ”I ett ordboksverk av typen SAOB beskrivs [...] dels tidssnittet ’samtiden’ i språket med sin struktur, dels tidssnittet ’äldrespråket’ med sin struktur. Den äldsta generationen i samtiden når bara ett jämförelsevis kort stycke bakåt mot beskrivningsperiodens äldsta skeden. En viss osäkerhet om vilken verklighet vi beskriver är befogad.” Syftet med detta bidrag är att i någon mån belysa frågan i vilken utsträckning SAOB avspeglar verkligheten under 500 år vad beträffar manligt och kvinnligt språk.

Historik

Gustaf Cederschiöld (1900:2f.), ordboksredaktör vid SAOB mellan 1889 och 1894, menade att ”man hade rätt att göra en indelning [av språket] efter könet”. Men hur skulle man komma åt kvinnospråkets karakteristiska drag? Cederschiöld konstaterade att det skulle krävas omfattande excerperande för att hitta de kriterier som bestämmer kvinnospråket, och att de ”vid studiekammarens lugn vana språkforskarna” snart skulle inse att de tryckta källorna inte förslog särskilt långt. Orsaken till det var enligt hans uppfattning att när kvinnor skriver något som ska tryckas lämpar de sitt språk efter det vedertagna skriftspråket ”och detta har mannen skapat efter sitt beläte”. Det är ett intressant omdöme även om det inte var avsett att legitimera ett mansdominerat källmaterial. Det spelar ju i så fall ingen roll om vi excerperar litteratur skriven av kvinnor eller inte eftersom kvinnorna ändå skriver som män.

Arnbjörg Hageberg publicerade 1990 en undersökning om hur kvinnors och mäns språk kommer till uttryck i ordböcker. Hon (1990:49f.) konstaterar inledningsvis att det är ”uforståeleg” att lexikografi och könsroller inte har diskuterats trots att språk och kön började debatteras redan på 1970-talet men tror att det beror på att lexikografi inte har betraktats som ett eget ämne inom språkvetenskapen förrän på senare tid. Ordboksredigering har varit en genuint manlig verksamhet i Norge (alltså inte bara i Sverige). Ett område som Hageberg (1990:55ff.) berör är nedsättande personbenämningar. I Norsk Ordbog (1895–1913) t.ex. tycks Hans Ross ha excellerat i sådana ord, och i synnerhet i benämningar på kvinnor. Hageberg frågar sig vad det beror på och kommer fram till att män har skrivit så mycket mer än kvinnor och att kvinnor möjligen är mer försiktiga och korrekta i sitt ordval än män. Hageberg (1990:63) menar efter sin genomgång av några norska ordböcker att det behövs en skärpning för att synliggöra den moderna kvinnan och inte bara vidareföra traditionella värderingar. Med hänsyn till att kvinnorna

numera har gjort sitt inträde på ordboksredaktionerna och att urval och språkprov hämtas ur stora korpusar torde en sådan positiv utjämning i moderna ordböcker ske på naturlig väg. Det torde dock knappast ske utan ansträngning i en ordbok av typen SAOB!

SAOB:s källor och excerperingen

En fråga som ibland sysselsätter litteraturvetare äger en viss tillämpning också på SAOB:s källmaterial, nämligen vad det är som kännetecknar en författare. Är det bara en person som har gett ut något av trycket, eller ska även den som bara har skrivit en handskrift inkluderas? Är man författare om man bara skriver för en trängre krets eller krävs det en viss storlek på upplagan? I SAOB:s fall är författarna ofta anonyma. Det handlar om förordningar, plakat, föreskrifter och regelböcker samt, inte minst, om handskrifter i Riksarkivet och vissa landsarkiv. Bakom anonymiteten i dessa fall döljer sig sannolikt enbart manliga skribenter. Kvinnorna har i äldre tid inte haft någon framskjuten plats i våra myndigheter eller som skrivare. När kvinnorna började skriva var det i den trängre familjekretsen och det handlade om brevskrivande och dagboks-skrivande. Jag kommer att ta upp några kvinnor som tillhör denna grupp och som kommit med i SAOB, men den stora massan av aktiva skrivande kvinnor finns inte med. Medan jag har funnit sju skrivande 1700-talskvinnor i SAOB har Ann Öhrberg (2001:29) i sin avhandling om vittra fruntimmer bara under frihetstiden, dvs. perioden 1720–72, funnit 141 kvinnor som publicerat sig i tryck, de allra flesta s.k. tillfällesdiktare. Hon menar också att det funnits många fler skrivande kvinnor under 1700- och 1800-talen än vad man trott och också att många av dessa fått sina alster tryckta. Även andra undersökningar har visat på liknande förhållanden.

Excerperingen för SAOB har skett på olika sätt. Från början valdes vissa källor ut av K.F. Söderwall som också utfärdade anvisningar för arbetet. Sannolikt har Söderwall dragit nytta av tillgänglig bibliografisk litteratur (se Svensson 1992:375) och tagit råd av namnkunniga excerpter (se Hast 1983:185). Flytten av redaktionen till Lunds universitetsbibliotek 1907 torde också ha underlättat för redaktionen att hitta litteratur för excerpering. En ”katalog öfver excerpterade skrifter”, som sannolikt påbörjades av Söderwall själv, och en kapselsvit kallad ”PM över excerpterade skrifter” (båda i SAOBArkiv) utgör grunden för denna undersökning. Sture Hast (1983:166) räknar med att huvudexcerpteringen av det äldre materialet var klar 1924. Han bygger detta bl.a. på att

excerperingen därefter minskade kraftigt. Mellan åren 1893, då första häftet utkom, och 1924 ökade excerptsamlingen med ca tre milj. lappar, till ca 3.840.000. Uppgifterna om antalet excerpter är emellertid växlande och inte helt pålitliga.

Vid excerpering har man ibland skiljt mellan djupexcerpering och normalexcerpering (se Hast 1983:176). Det förstnämnda innefattas i Söderwalls generalplan 1883 där den beskrivs på följande vis: ”Vissa skrifter från skilda tider torde böra excerpteras så fullständigt att alla ord i deras särskilda betydelser och konstruktioner upptagas”. Delar av Gustav I:s registratur och andra 1500-talskällor är väl excerpterade, vilket kan sägas vara mer än 10–20 excerpter per sida, men det stora flertalet har bara tagits 1–3 excerpt per sida. Sture Hast (1983:176) räknade ut att det för Haqvin Spegels ”Guds verk och vila” finns ca 20 excerpter per sida. Som jämförelse kan nämnas att genomsnittet i tio verk ur August Strindbergs produktion som har excerpterats är 2,2 excerpter per sida; genomsnittet gäller ett urval av Strindbergs verk som är excerpterade från A till Ö.

Källor per århundrade

1500- och 1600-talens tryckta litterära språk är väl representerat i SAOB. De ca 120 källorna utöver Gustav I:s registratur samt tänkeböcker och domböcker är huvudsakligen av religiös art – med bibeln i centrum. Ett litet antal läkeböcker finns också med. Jag har funnit tre kvinnor från 1600-talet citerade i ordboken: drottning Kristina, Mette Magdalena Lillie och Agneta Horn. Den förstnämnda skrev brev och hittills är belägg ur tre olika brev av hennes hand medtagna. Mette Magdalena Lillie skrev en dagbok som för SAOB:s räkning har excerpterats i Riksarkivet. Tyvärr saknas uppgift om när och hur många excerpter som gjordes. Hon är citerad två gånger. ”Agneta Horns beskrivning över sin levnad” från 1657 består av mycket intressanta och målande dagboksskildringar. Handskriften hittades i Uppsala universitetsbibliotek i slutet av 1800-talet och gavs ut 1908. Den torde genast ha excerpterats och har hittills blivit citerad drygt 300 gånger fr.o.m. bokstaven B. Drottning Kristinas brev, Mette Magdalena Lillies dagboksanteckningar och Agneta Horns minnen samsas med ca 790 andra källor av varierande slag från 1600-talet, alla så vitt vi vet författade av män.

Från 1700-talet finns 1787 källor excerpterade förutom samlingsverk av typen brevsamlingar och andra historiska källskrifter som tryckts senare. Det är en bråkdel av vad som trycktes under århundradet men

som Lars Svensson (1992:375) skriver är 1700-talet ändå väl excerperat. Där finns naturvetenskapliga skrifter från Linné och hans lärjungar, geografiska skildringar, lexika och inte minst översättningslitteratur i mängder. Sju skrivande kvinnor dyker upp. Det är Sofia Elisabeth Brenner (1659–1730), en tillfällesdiktare av rang enligt Schück, och den första som i skrift beskrev kvinnoerfarenheter i diktform, vidare de mer kända och lästa Hedvig Charlotta Nordenflycht (1718–63) och Anna Maria Lenngren (1754–1817).

Två utgåvor av fru Brenner har excerperats och hon citeras drygt 1100 gånger i ordboken. Fru Nordenflycht är kanske mest känd för sin uppgörelse i alexandrinform med Rousseaus tes att kvinnans plats är i hemmet. Dikten som skrevs 1761 heter Fruentimrets Försvar och är ett av Sveriges första inlägg i emancipationsdebatten. Fru Nordenflycht är representerad med sju titlar och citerad ca 1600 gånger totalt. Fru Lenngren skrev tidigt dikter, hon översatte Ovidius, hon skrev brödtexter i Stockholms Posten, och torde därmed kunna betraktas som en av Sveriges första kvinnliga journalister. Hennes dikt, Några ord till min kära dotter (1798), hör till de mest citerade 1700-talsdikterna. Fru Lenngren excerperades i det första skedet och finns rikligt citerad i ordboken redan från bokstaven A. Theodor Hjelmqvist, excerperingschef på SAOB, ställde samman en utgåva av Lenngrens texter för Svenska Vitterhetssamfundet 1916, som naturligtvis genast excerperades. Av ca 2500 excerpter ur Anna Maria Lenngrens produktion har hittills ca 1.000 medtagits i ordboken.

De fyra övriga kvinnorna har använt pennan inom ett mer traditionellt kvinnoområde, nämligen hushållet. Den första kokboken av kvinnohand skrevs inte – som vi oftast tror – av Kajsa Warg utan av Christina Walleria ca 1700. I en liten hushållsbok utgiven av Fackskolan för huslig ekonomi i Uppsala 1931 har hon – uppenbarligen i unga år och innan sitt giftermål – skrivit ner recept och tips för ett hushåll. Boken är citerad 154 gånger från bokstaven I. Ytterligare en hushållsbok från 1700-talet är utgiven under kvinnligt namn, nämligen En nödig och nyttig hus-hålds- och kok-bok av Susanna Egerin (1733). Den är möjlig ursprungligen tysk och alltså översatt till svenska. Medan Kajsa Warg med sin kokbok 1755 har fått lämna ca 1000 citat i ordboken har Susanne Egerin citerats endast 78 gånger. Skillnaden i fråga om citat beror på antalet excerpter, från Kajsa Wargs kokbok har vi 2435 lappar och från Susanna Egerins 260. Att man valt att excerpera Kajsa Wargs kokbok beror nog på att den varit av så stor betydelse för svensk matlagning och att den spritts i många upplagor. Huruvida man jämfört de två kokböckerna ur språklig synpunkt går inte att utröna. Anna Maria

Rückersköld (1725–1805) var verksam på 1700-talets sista decennium och skrev tre hushålls- och kokböcker. Två av Rückerskölds verk citeras en gång vardera. Hur många excerpter man gjort ur hennes böcker framgår tyvärr inte. De här nämnda kvinnliga författarna var inte ensamma om att producera hushålls- och kokböcker. De tidigaste böckerna i genren har manliga författare.

Två andra kvinnor med rötter i 1700-talet är Malla Montgomery-Silfverstolpe (1782–1861) och Märta Helena Reenstierna (1753–1841). Den förstnämnda höll vitter salong i Uppsala från 1820 och framåt med gäster som P.D.A. Atterbom (1790–1855), E.G. Geijer (1783–1847) och Adolph Törneros (1794–1839). Malla Silfverstolpe skrev sina memoarer som kom ut i fyra volymer 1908–11. De ger en livfull skildring av sen-gustaviansk tid. Märta Helena Reenstierna skrev en dagbok som blev utgiven så sent som 1946–53 under namnet ”Årstafruns dagbok”. Båda dessa alster är excerpterade men i mycket liten utsträckning. Malla Silfverstolpes memoarer har hittills citerats 7 gånger (på S och T). Adolph Törneros som var samtida med damerna skrev brev som har utgivits. Skillnaden i citatmängd är stor: Törneros brevsamlingar citeras ca 1000 gånger medan Reenstiernas Årstadagböcker citeras 42 gånger (fr.o.m. P). Den givna frågan är varför inte Malla Silfverstolpes memoarer excerpterades i större omfattning och tidigare. Kvinnor förekommer också – om än sparsamt – i den flora av brevväxling från 1700- och 1800-talen som finns utgiven. Bland de få som citerats finns Ulrika Eleonora och Martina von Schwerin, den sistnämnda känd för sin brevväxling med Esaias Tegnér.

Samtida med August Strindberg i slutet på 1800-talet var författarna Gustaf af Geijerstam (1858–1909), Oscar Levertin (1862–1906), Axel Lundegård (1861–1930), Ola Hansson (1860–1925) och Tor Hedberg (1862–1931) samt författarinnorna Victoria Benedictsson (1850–1888), Anne Charlotte Leffler (Edgren) (1849–1992), Alfhild Agrell (1849–1923), Matilda Malling (1864–1942) och Hilma Angered-Strandberg (1855–1927), alltså lika många kvinnor som män. Sven Delblanc och Lars Lönnroth betraktar i *Den svenska litteraturen* (1993:203) dessa åtta författare som kärnan bland de svenska åttiotalisterna. Oscar Levertin och Victoria Benedictsson är relativt flitigt citerade i SAOB och de har också en omfattande litterär produktion. Den förstnämnde har hittills citerats ca 1400 gånger och den sistnämnda ca 1200 gånger. Herrarna af Geijerstam och Lundegård citeras 750 resp. 1000 gånger att jämföras med Leffler och Agrell med 300 resp. 200 belägg. Enligt ovan nämnda litteraturhistoria (1993:213) spelades Anne Charlotte Lefflers dramatik mer än August Strindbergs på 1880-talets svenska scener, något som

borde ha resulterat i fler citat (särskilt med tanke på att Hagbergs översättningar av Shakespeares dramer hittills har resulterat i nästan 3000 citat). Strindberg intar med sin enorma produktion en särställning och en stor del av hans produktion excerperades i den första omgången men han är trots detta inte citerad lika flitigt som t.ex. Esaias Tegnér (se nedan).

I slutet av 1800-talet och början av 1900-talet gavs ett flertal tidskrifter ut av kvinnor, dock inte alltid avsedda bara för kvinnor. Några kan nämnas, t.ex. *Framåt*, som gavs ut under åren 1886–1889 av Göteborgs Kvinnoförening, senare Göteborgs Kvinnliga Diskussionsförening. Det var ett obundet diskussionsblad för bl.a. litteratur, kvinnofrågor, sexualpolitik och vegetarianism. *Hertha*, Fredrika-Bremer-förbundets tidskrift, började komma ut 1914. Syftet med utgivningen av *Hertha* idag – liksom för 90 år sedan – är att på ett självständigt, initierat och humanistiskt sätt bidra till debatten om förverkligandet av ett samhälle, där kvinnor och män behandlas lika, med samma förutsättningar, rättigheter och skyldigheter. En tredje var *Tidevarvet*, politisk veckotidning grundad av Fogelstadgruppen. *Tidevarvet* var ett organ för kvinnofrågor och pacifism och kom ut mellan åren 1923 och 1936. En av dess redaktionsmedlemmar var Elin Wägner. Ingen av dessa tre tidskrifter har excerperats trots att skribenterna nog kan sägas ha tillhört främsta ledet bland kvinnliga författare. *Herthas* föregångare hette *Dagny* och började komma ut 1886. Av någon anledning har några nummer av *Dagny* excerperats och tidskriften citeras 16 gånger i SAOB. Med tanke på att 1700-talets kvinnosakskvinnor fick en förhållandevis framträdande plats i ordboken, kan man bara beklaga att de nämnda tidskrifterna och övrig feministlitteratur, t.ex. Ellen Key, har fått mycket litet utrymme i ordboken. Tiden runt sekelskiftet 1900 var en viktig tid i svensk jämställdhetshistoria.

Svenska Akademiens ledamöter är ganska ofta citerade i SAOB. Svenska Akademiens handlingar excerperades tidigare regelbundet, vilket gör att inte bara skönlitterära författare finns med. Eftersom ingen kvinna valts in i Akademien före Selma Lagerlöf och eftersom det bara funnits bara sex kvinnor i Akademien (och ca 175 män) är det svårt att göra någon jämförelse mellan könen. Det kan ändå vara intressant att se hur de skönlitterära författarna i Akademien förhåller sig till sig andra författare. Etta alla kategorier är Esaias Tegnér (1843–1928), som ju också har en mycket stor produktion. Innan ordboken är färdig kommer nationalskalden att vara citerad mer än 10.000 gånger. Selma Lagerlöf är etta när det gäller ett enskilt verk, nämligen med Nils Holgerssons resa genom Sverige (1906–07), som hittills citerats mer än 1400 gånger. Som

god tvåa kommer Sigfrid Siwertz med *Jonas och draken* (1928). Denna roman blev ordentligt exciperad 1931 med ca 15 lappar per sida och har citerats över 1000 gånger. Närmast Sigfrid Siwertz kommer Viktor Rydberg med *Vapensmeden* (1891). År 1944 tog författaren Elin Wägner (1882–1949) sitt inträde i Svenska Akademien. Hon hade året innan publicerat ett tvåbandsverk över Selma Lagerlöf och betraktades allmänt som en radikal författare. Bland hennes tidiga romaner finns *Norrullsligan* (1908) och *Pennskaftet* (1910), båda med klar feministisk inriktning. Den förstnämnda blev exciperad först 1933 men då med 2200 excerpter och är citerad ca 280 gånger. Med hänsyn till att Wägner tillhör tidigt 1900-tal och var en känd författare långt innan hon blev akademiledamot måste hon anses vara svagt representerad i ordboken.

Av dagens kvinnliga akademiledamöter är Gunnel Wallquist, Birgitta Trotzig och Kerstin Ekman exciperade men föga citerade. Det skönlitterära och bibliografiska materialet under senare hälften av 1900-talet konkurrerar i hög grad med tidningsprosan som är väl företrädd under denna tid. Detta gäller både manliga och kvinnliga författare.

Efter denna kronologiska betraktelse vill jag bara ta upp ett ord som enligt min mening borde ha fått åtminstone ett kvinnligt citat. Vid om-läsning av några av fru Nordenflychts dikter fäste jag mig vid att hon flera gånger använder ordet *kön* i den från franskan lånade pregnant betydelsen 'kvinna, kvinnorna' (SAOB K3800). Denna betydelse hos *kön* torde i huvudsak vara använd av män men var sannolikt viktig för en kvinna som gett sig in på manliga domäner och som ville lyckas. Att då som i SAOB citera Bellman från 1771: "Sup ut, drick könets skål och klunka, fråssa, smacka" i stället för inledningen till fru Nordenflychts *Fruentimrets försvar* 1761: "Du Verlds och Samfunds mor, du Fägrings eget läger, Du Kjön! som magt och del uti Naturen äger" är något påfallande. Första belägg på betydelsen är från Palmfelts översättning av Molière, därefter följt av fem citat av män och däribland alltså Bellman. Och Nordenflycht fanns i materialet!

Övervikt för manligt fackspråk

Jag nämnde inledningsvis att jag uppmärksammat att vissa skrifter av krigs- och vapenhistorisk karaktär förekommer påfallande ofta. De s.k. fackbeteckningarna i ordboken är ungefär 175 och rymmer allt från bi-odling till ekonomi med allehanda historiska specialiteter däremellan. Kontroller med hjälp av OSA visar att fackbeteckningarna "mil.", alltså militärväsen, med ca 2800 förekomster och "sjömil.", sjömilitärväsen,

med ca 700 tillhör de vanligaste. Det innebär att närmare 3500 ord försetts med epitetet ”mil.” eller ”sjömil.”. Många verk som citeras med fackbeteckningen ”mil.” återfinns i Lunds universitetsbiblioteks (LUB) katalog under Krigsv(äsen). Några sådana källor förekommer inte under 1500-talet men de första fyra verken som katalogiserats med Krigsv. härrör från 1600-talet och är citerade ca 500 gånger. Från 1700-talet har man excerperat 35 olika verk och från 25 av dessa har mer än 1000 citat hämtats. Nästa århundrade har mängden verk ökat lavinartat: hela 212 verk har excerperats. Att räkna fram antalet citat ur dessa verk skulle vara intressant men alltför tidskrävande.

1900-talet med två världskrig medförde naturligtvis också en ökning av materialet, närmare bestämt med ytterligare 206 källor. Många av dessa källor är reglementen, handledningar och soldatinstruktioner, vapenläror, teknikbeskrivningar m.m. Det finns ord för alla delar av en kanon eller ett gevär och av någon anledning har alla dessa excerperats. Härtill kommer historiska framställningar om allt från olika krig till manskapet i en bataljon. Till dessa enskilda verk, manualer, instruktioner osv. som sammanlagt upptar många hyllmeter kommer Kongl. krigsvetenskapsakademiens handlingar (1805–32) och Kungl. krigsvetenskapsakademiens (handlingar och) tidskrift (1833–1957) som ensamma mäter åtta (8) hyllmeter på LUB. De kan jämföras med de tre tidskrifter som utgivits av Svenska slöjdföreningen under 1900-talet som tillsammans mäter två (2) meter. Ca 1000 citat är hämtade ur ett par verk med ordet *artilleri* i titeln och ca 300 ord har fackbeteckning ”artill(eri)”. Det kan jämföras med fackbeteckningarna *textil*, *sömnad* och *kokkonst* som sammantagna är representerade med hälften så många ord som *mil*, alltså med ca 1200. De två mer udda men rätt maskulina fackbeteckningarna *kortspel* och *spelterm* har hittills placerats på ca 600 ord, något som också visar att litteratur inom denna genre excerperats rätt rikligt.

Två ord får illustrera övervikten för ”manliga” källor, nämligen *rikta* (v.²) och *tapp* (sbst.¹). Ordet *rikta* används i allmänspråket och i olika fackspråk. Redaktören har tagit med ca 170 sammansättningar varav mer än hälften har fackbeteckning ”mil.” eller ”artill.” och det stora flertalet av resten har annan fackspråkbeteckning eller bara ”fackspr.”. Alla källor som används för citat är skrivna av män (så vitt detta går att bestämma). I vissa fall är källan en annan ordbok, i synnerhet en teknisk sådan. Häftet vari ordet ingår trycktes 1958. Att hitta ett motsvarande ord med kvinnlig touche och där flera citerade källor citeras är skrivna av kvinnor är svårt. Ordet *tapp* har jag själv redigerat (tryckt 2003). Idag tar vi med ca 35 % av sammansättningarna till ett uppslagsord; för *tapp*

innebär det ca 50. Urvalet bestäms till en del av antalet excerpter. Ett ord som *tapp* förekommer i mängder av tekniska (små)prylar och självfallet också i vapen. På grund av beläggmängden överväger även här militära, artilleri- och vapentekniska källor och inte heller i denna sammansättningsramsa förekommer någon kvinnlig författare.

Sammanfattning

Det är ingen tvekan om att SAOB:s källor är mansdominerade och det är ju heller inte någon nyhet. Ordboken hade förmodligen kunnat se annorlunda ut om man vid 1800-talets slut hade planerat inte bara för att få med olika genrer i ordboken utan också tänkt på relationerna mellan manliga och kvinnliga källor. SAOB planerades fr.o.m. 1884, och det är vid ungefär samma tidpunkt som processen mot kvinnlig frigörelse påbörjades. Man var vid redaktionen nog så mån om att täcka in olika fackområden, och givetvis däribland kvinnliga områden som hem, slöjd, barnavård o. dyl. Politik torde dock ha varit en känslig fråga. Förutom att man var sparsam med feministisk litteratur tycks man ha varit mycket obenägen att ta med sådan litteratur som kunde tänkas vara politisk i någon riktning. Källförteckningen innehåller ett fåtal verk med politisk anknytning från sekelskiftet 1900, men det är svårt att få någon uppfattning om i vilken utsträckning de excerperats och därmed också det proportionella antalet citat.

Avslutningsvis vill jag knyta an till Ebba Hjorts (i Historik) ovan nämnda replik. När man arbetar med historiskt material från en tid som man saknar personlig kännedom om, får man lätt känslan av att något viktigt går förlorat. På Svenska Akademiens ordboksredaktion skapar vi inte heller verkligheten, möjligen förbättrar vi den. Att en del av mänskligheten, dvs. kvinnorna, delvis förringas i SAOB tror jag dock är odiskutabelt. Och då handlar det dels om att vissa ord och uttryck använda av kvinnor går förlorade därför att mycket som kvinnor skrivit eller berättat om inte har tagits till vara, dels om att den kvinnliga verkligheten inte kommer fram, eller lyfts fram, i citaten. Kanske är det som Mary Ellman i *Thinking about women*, 1968, skrev: "Books by women are treated as though they themselves were women."

Slutligen vill jag säga att jag hoppas på en framtida uppdatering av SAOB där materialet ligger i enda en stor databas och där alla de nu förbigångna eller för sent excerperade källorna skrivna av kvinnor samsas med övrigt material. Först när man har valt sitt citat ska man kunna se vem som har skrivit det, kvinna eller man. Den stora övervikten för

typiskt manliga källor i det äldsta materialet kan man naturligtvis inte rätta till men med lite god vilja kan den minskas.

Litteratur

- Cederschiöld, Gustaf 1900: *Om kvinnospråk och andra ämnen*. Lund. *Den svenska litteraturen, 3: De liberala genombrotten 1830–1890*. Redaktion: Lars Lönnroth och Sven Delblanc. Stockholm: Bonnier Alba. 1993.
- Ekbo, Sven & Loman, Bengt 1971: *Vägledning till Svenska Akademiens ordbok*. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård, 32.) Stockholm: Läromedelsförlagen.
- Ellman, Mary 1968: *Thinking about women*. London.
- Hageberg, Arnbjørg 1990: Kvinner og men og ordbøker. I: *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 8, 48–67.
- Hast, Sture 1983: Om SAOB:s material. I: *Nysvenska Studier* 63. Stockholm, 159–192.
- Hjort, Ebba 1996: *Nyhedsbrev fra Den Danske Ordbog*.
- Jonsson, Hans 1983: Om historisk lexikografi typ SAOB. I: *Nysvenska Studier* 63, 127–158.
- Lundbladh, Carl-Erik 1996: Värdering av SAOB:s korpus och språkprovssamling. I: *LexicoNordica* 3, 91–103.
- Mattisson, A.-C. 1999: Verbet *dänka* och SAOB. I: *I hast hälsar. Festskrift till Göran Hallberg på 60-årsdagen den 7 oktober 1999*. Skrifter utgivna av Språk- och folkminnesinstitutet, Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund. 9, 137–140.
- OSA = Om svar anhålles. SAOB på nätet.
<<http://spraakdata.gu.se/saob/>>
- SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven Svenska Akademien*. 1893–. Lund.
- Svensén, Bo 2004: *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. Stockholm: Norstedts Akademiska förlag.
- Svensson, Lars 1992: Om SAOB:s material och en bibliografisk databas. I: *Nordiske studier i leksikografi I. Rapport fra Konferense om leksikografi i Norden 28.–31. mai 1991*. (Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi. Skrift nr. 1.) Oslo, 369–379.
- Öhrberg, Ann 2001: *Vittra fruntimmer. Författarroll och retorik hos frihetstidens kvinnliga författare*. Stockholm: Gidlunds förlag.

Anki Mattisson
ordbokschef
Svenska Akademiens ordboksredaktion
Dalbyvägen 3
SE-224 60 Lund
anki.mattisson@svenskaakademien.se